

Jolanta Dąbek

Zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego poprzez rewitalizację i modernizację X i XI Pawilonu Cytadeli Warszawskiej

Niepodległość i Pamięć 22/2 (50), 293-299

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Dąbek

Muzeum Niepodległości

Zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego poprzez rewitalizację i modernizację X i XI Pawilonu Cytadeli Warszawskiej

Zbliża się do końca realizacja projektu unijnego „Poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury obiektów Muzeum Niepodległości w Warszawie poprzez rewitalizację i modernizację oddziału – Cytadeli Warszawskiej – w szczególności X Pawilonu, XI Pawilonu, Bramy Bielańskiej i dziedzińca”. Tym samym dobiega końca wieloletni cykl działań Muzeum Niepodległości w Warszawie na rzecz zachowania i ochrony powierzonego mu dziedzictwa kulturowego. X i XI Pawilon Cytadeli Warszawskiej w swoich 150-letnich dziejach były świadkami trudnej historii Polski. W murach tego XIX-wiecznego carskiego więzienia przetrzymywano walczących o niepodległość uczestników i przywódców powstań narodowych, członków tajnych organizacji niepodległościowych, uczestników manifestacji patriotycznych, przedstawicieli organizacji społecznych i politycznych. Spod murów Cytadeli Warszawskiej katorżnicy wyruszali na Syberię. Według danych Muzeum Niepodległości w Warszawie w Cytadeli więziono około 40 tysięcy Polaków. Obiekt zlokalizowany na wzgórzu żoliborskim, w twierdzy zbudowanej z rozkazu cara Mikołaja I, od początku swego istnienia pełnił funkcję więzienia. Główną rolę, jaką zaborca wyznaczył Cytadeli, była kontrola nad niepokornym wobec Rosjan miastem – Warszawą. Podczas I i II wojny światowej Cytadela pełniła funkcje militarne. Po wojnie była na przemian siedzibą Dowództwa Warszawskiego Okręgu Wojskowego i Dowództwa Wojsk Lądowych. Ostatecznie X i XI Pawilon Cytadeli Warszawskiej

przeznaczono do celów muzealnych. W roku 1963, w 100. rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego obiekt udostępniono dla zwiedzających. Zabytek jest częścią historycznego Traktu Królewskiego, ciągnącego się od Cytadeli po Wilanów. Obecnie Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, będące oddziałem Muzeum Niepodległości w Warszawie, przechodzi po raz pierwszy w swojej 50-letniej historii rewitalizację i modernizację. Jednak projekt, którego realizacja rozpoczęła się w 2013 roku jest elementem znacznie większej strategii.

Rewitalizacja to pojęcie, które należy rozumieć jako odnowę, odbudowę, ożywienie, a więc także animację. Jest ściśle związane z ingerencją w tkankę przestrzeni miejskiej i społecznej. Z kolei podejmowanie działań angażujących przestrzeń ma za zadanie zagospodarowanie wybranego obszaru. „Zaplanowanie, a później realizacja programów rewitalizacji wymaga precyzyjnego skoordynowania w czasie i przestrzeni dużej liczby różnorodnych zadań, przy czym zadania te często są silnie od siebie uzależnione, tzn. realizacja jednych z nich warunkuje możliwość podjęcia innych (warunek komplementarności)”¹. Są to zadania o charakterze planistycznym, inwestycyjnym i prospołecznym. Tworzenie programów rewitalizacji zdegradowanych obszarów i obiektów jest współczesnym pomysłem i stało się zadaniem gmin. Powstające dzięki temu gminne strategie rewitalizacji, nazywane także lokalnymi, miały na celu zapobieganie wykluczeniu społecznemu obszarów i osób, które przebywały w strefie cechującej się zaniżoną jakością życia. „Program rewitalizacji jest opracowaniem interdyscyplinarnym. Teoretycznie można go sklasyfikować jako dokument operacyjny do „Strategii rozwoju” i „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”². W tym miejscu należy podkreślić, że „Studium uwarunkowań...” w praktyce w niewielkim stopniu odnosi się do architektury. Stąd wzrost zapotrzebowania na programy rewitalizacji, które należy traktować jako dokumenty społecznie ważne, o zróżnicowanym zakresie zadaniowym, czasowym i podmiotowym. Ten rodzaj dokumentu jest tworzony poprzez aktywny udział partnerów społecznych i z ich zbiorową akceptacją.

¹ W. Wańkowicz, *Rewitalizacja i planowanie przestrzenne stref społecznie wykluczonych*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2011, s. 39.

² Ibidem, s. 39.

Innym słowem jest dokumentem społecznie skonsultowanym. Idealną wydaje się sytuacja, kiedy wybrane do rewitalizacji obszary i obiekty stają się częścią większej działalności planistyczno-inwestycyjnej gminy objętej „Miejscowym planem zagospodarowanie przestrzennego”. Uchwalane przez gminy miejscowe plany są równocześnie deklaracją finansową ich realizacji. W pozostałych przypadkach pozostaje sięganie po środki unijne, pozaunijne lub pomocowe.

Wyraźnie daje się zauważyć wzrost społecznego zainteresowania zagospodarowaniem przestrzeni publicznej. Mieszkańcy wielu polskich miast chcą i mogą współdecydować o przeznaczeniu obiektów, określeniu ich nowych funkcji oraz finansowaniu wybranych zadań. W końcu przecież przestrzeń publiczną „rozumujemy ją jako dobro wspólnie użytkowane, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami – służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych; o publicznym charakterze przestrzeni decyduje zbiorowy sposób jej użytkowania”³. Szczególnego znaczenia tym słowom nadaje kształtowanie przestrzeni publicznej, wśród której znajdują się zabytki. Ich rola i funkcje są związane z tożsamością danego obiektu uwarunkowaną historycznie. Zmiana sposobu ich użytkowania nie może rażąco odbiegać od dotychczasowego, gdyż w grę wchodzi ochrona dziedzictwa kulturowego.

Na rewitalizację Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej należy patrzeć w szerszym kontekście. Sam zabytek położony na wzgórzu żoliborskim, w otoczeniu przyrody, mający za sąsiedztwo jednostkę wojskową, ma z pozoru ograniczoną możliwość integracji społecznej. Jego misja oraz rola skupiają wokół instytucji osoby zainteresowane historią miejsca. Jednak trzeba pamiętać, że muzeum jest wyspą wśród morza zieleni, gdzie realizacja prospołecznych funkcji wymaga szerokiej, stałej i zorganizowanej aktywności.

Próba przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu obiektu, podjęta przez Muzeum Niepodległości w Warszawie, był udział w „Programie Trakt Królewski w Warszawie 2004–2013”, czego efektem jest realizowany obecnie projekt unijny rewitalizacji i modernizacji zabytku. Wspomniany program określał dwa cele „umocnienie tożsamości narodowej i zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń

³ Ibidem, s. 17.

oraz zwiększenie atrakcyjności Warszawy i konkurencyjności regionu na europejskim rynku turystyki kulturalnej⁴. Prace nad programem rozpoczęły się w 2003 roku, a jego inicjatorem był minister kultury. Oficjalna inauguracja nastąpiła na Zamku Królewskim w Warszawie, któremu przypadła rola koordynatora programu. Opracowana w 2003 roku „Strategia Rozwoju Narodowego Produktu Turystycznego Miasta Stołecznego Warszawy «Trakt Królewski» oraz projekty operacyjne do 2013 roku” była elementem „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2013”. Celem nadrzędnym było zintegrowanie narodowych produktów turystycznych pięciu dużych miast: Warszawy, Gdańska, Krakowa, Poznania i Wrocławia. Warszawski program miał status pilotażowego, a jego doświadczenia miały służyć innym miastom. W ślady Warszawy w 2005 roku poszedł Poznań, który rozpoczął tworzenie „Programu dla Traktu Królewsko-Cesarskiego w Poznaniu”.

W 2004 roku nastąpiło podpisanie porozumienia o realizacji „Programu Trakt Królewski w Warszawie 2004–2013” pomiędzy ministrem kultury a prezydentem m. st. Warszawy. Powołano Radę Programu, w skład której weszło wiele znaczących dla kultury osób. Jedną z konsekwencji posiedzeń Rady Programowej było podpisanie porozumienia między ministrem kultury a prezydentem m. st. Warszawy o utworzeniu instytucji kultury Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. Budowa tego muzeum była jednym z projektów inwestycyjnych „Programu Trakt Królewski w Warszawie 2004–2013”.

Wyjściowa koncepcja programu opierała się na §3 Zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 roku, który Warszawie nadawał status pomnika historii, określając ją jako „historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem”. Trakt, który tworzy starsza część Warszawy na skraju skarpy wiślanej ma ogromne znaczenie dla mieszkańców stolicy. Po zniszczeniach II wojny światowej to właśnie obiekty Traktu Królewskiego i Starego Miasta były rekonstruowane jako pierwsze, gdyż w przestrzeni publicznej Traktu Królewskiego zlokalizowane są najcenniejsze zespoły zabytkowe. Do udziału w programie wytypowano więc szereg obiektów

⁴ Strategia Rozwoju Narodowego Produktu Turystycznego Miasta Stołecznego Warszawy „Trakt Królewski” oraz projekty operacyjne do 2013 roku, s. 3.

historycznych mających znaczenie dla kultury narodowej. Wśród nich znalazły się: przestrzeń publiczna Traktu Królewskiego, Stare Miasto, Muzeum Historyczne Miasta Stołecznego Warszawy, Zamek Królewski w Warszawie, Biblioteka Narodowa – Pałac Krasińskich, Teatr Wielki w Warszawie, Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, Towarzystwo Chopinowskie – Pałac Ostrogskich, Uniwersytet Warszawski, Akademia Muzyczna w Warszawie, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Wojska Polskiego, Cytadela – Muzeum Niepodległości w Warszawie, Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski, Muzeum Łazienki Królewskie, Archiwum Państwowe Miasta Stołecznego Warszawy, Muzeum Literatury, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Państwowe Muzeum Etnograficzne i Muzeum-Pałac w Wilanowie. Do programu włączono także obiekty sakralne: katedrę św. Jana, kościół św. Marcina, kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny, kościół św. Jacka, kościół św. Anny, kościół Wizytek, kościół św. Krzyża, kościół św. Aleksandra, kościół św. Anny w Wilanowie, kościół św. Katarzyny.

Siedziby niektórych instytucji dekadę temu były w znacznie gorszym stanie architektonicznym niż obecnie. Coraz liczniej odwiedzający Polskę turyści z kraju i zagranicy zauważali ich stan daleki od ideału. „Program Trakt Królewski w Warszawie 2004–2013” przyczynił się do powstania katalogu potrzeb poszczególnych instytucji. Zainicjował także szersze spojrzenie na Warszawę jako „produkt turystyczny”. W „Strategii Rozwoju Narodowego Produktu Turystycznego...” pisano:

Warszawa nie posiada atrakcyjnego i oryginalnego produktu turystycznego. Program pobytów i zwiedzeń obejmuje pojedyncze miejsca takie jak: Zamek Królewski, Stare Miasto, Łazienki, Wilanów etc. Brakuje produktu turystycznego, o charakterze narodowym, wpisanego specyfiką w charakter miasta. Poniżej swego potencjału wykorzystywane są instytucje kulturalne (muzea, kina, teatry, opera narodowa etc.). Warszawa nie posiada swojego rozpoznawalnego wizerunku-marki, stąd konieczne jest jego wykreowanie. Dzięki niemu Warszawa powinna się stać miastem z duszą, o określonym i rozróżnialnym klimacie⁵.

⁵ Strategia Rozwoju Narodowego Produktu Turystycznego Miasta Stołecznego Warszawy „Trakt Królewski” do 2013 roku, s. 4.

Realizacja programu miała się przyczynić do wykreowania produktu turystycznego Warszawy o charakterze narodowym, konkurencyjności turystycznej miasta, zintegrowania systemu promocji i sprzedaży produktu, a poprzez to spowodować wzrost gospodarczy stolicy oraz ożywić i zróżnicować funkcje kulturotwórcze dziedzictwa narodowego.

Istotnym zagadnieniem była gotowość organizacyjna i merytoryczna poszczególnych instytucji zaproszonych do udziału w programie, a także opracowywania i składania aplikacji o dofinansowanie projektów ze środków unijnych. Pojawiły się problemy m. st. Warszawy z pozyskiwaniem środków europejskich na ten cel. Do 2006 roku pieniądze na inwestycję udało się zdobyć Zamkowi Królewskiemu w Warszawie, Uniwersytetowi Warszawskiemu i Muzeum-Pałac w Wilanowie. Przedłużała się też w czasie rewitalizacja przestrzeni publicznej Krakowskiego Przedmieścia. W latach 2007–2013 rozpoczął się nowy okres finansowy i programowy przyznawanej pomocy państwom członkowskim Unii Europejskiej. W roku 2008 projekt rewitalizacji i modernizacji X i XI Pawilonu Cytadeli Warszawskiej złożyło Muzeum Niepodległości w Warszawie. Rozpatrywany zgodnie z procedurą projektów indykatywnych, czyli kluczowych dla rozwoju Mazowsza, ostatecznie uzyskał akceptację w 2012 roku, a jego realizację rozpoczęto w 2013. Był to dokładnie rok, w którym realizacja programu miała się zakończyć. Jednak to nie cyfry są najważniejsze w ochronie dziedzictwa kulturowego, a efekt końcowy. Ostatecznie wiele spośród instytucji kultury wytypowanych do „Programu Trakt Królewski w Warszawie 2004–2013” pozyskało środki i zrealizowało zaplanowane projekty.

Środki unijne przyznane Polsce w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego stanowią niepowtarzalną szansę na szeroko zakrojony rozwój społeczny i kulturowy, w tym ochronę zabytków. „Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2007–2013” był podstawowym dokumentem dla wydatkowania funduszy unijnych przez Samorząd Województwa Mazowieckiego i stanowił o ich strategicznym wykorzystaniu. Fakt ich racjonalnego zagospodarowania podkreśla spójność celów i priorytetów zdefiniowanych we wszystkich dokumentach strategicznych, a zwłaszcza „Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia 2007–2013”,

wspierających wzrost gospodarczy i zatrudnienie („Narodowa Strategia Spójności”) oraz regionalnych programach operacyjnych. Wybór projektu Muzeum Niepodległości w Warszawie i umieszczenie go w indykatywnym wykazie był efektem gotowości organizacyjnej Muzeum do zarządzania zmianą projektową. Wśród zadań Samorządu Województwa Mazowieckiego kultura jako czynnik kształtujący ład społeczny zajmuje istotne miejsce, co najbardziej widoczne jest w obszarze architektury i ochrony zabytków. Środki unijne przyznane Muzeum na realizację projektu w ramach Działania 6.1. „Kultura: Poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury” tworzą nową jakość oferty kulturalnej placówki współfinansowaną w 85% przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, 1% z budżetu Samorządu Województwa Mazowieckiego i 14% z budżetu państwa polskiego.

Koncepcja rewitalizacji i modernizacji dziewiętnastowiecznego obiektu, który był więzieniem carskim, opiera się na założeniu, że po zakończeniu inwestycji Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej stanie się miejscem integracji społeczno-kulturowej skupiającym środowiska warszawskich instytucji kultury, edukacji, nauki, samorządu i organizacji pozarządowych zlokalizowanych na historycznym Trakcie Królewskim oraz najbliższe sąsiedztwo. Współpraca ta ożywi stok Cytadeli Warszawskiej poprzez podejmowanie dyskursów o roli kultury w rozwoju społeczno-gospodarczym, inicjowanie przedsięwzięć wystawienniczych w szerokim partnerstwie, kreowanie nowych form i obszarów współpracy. Celem podejmowanych działań będzie szeroko pojmowana animacja społeczno-kulturalna, dzięki czemu zmodernizowany obiekt zyska nowe życie.

Jolanta Dąbek

Bibliografia

- 1) Strategia Rozwoju Narodowego Produktu Turystycznego Miasta Stołecznego Warszawy „Trakt Królewski” oraz projekty operacyjne do 2013 roku.
- 2) Strategia Rozwoju Narodowego Produktu Turystycznego Miasta Stołecznego Warszawy „Trakt Królewski” do 2013 roku.
- 3) W. Wańkowicz, *Rewitalizacja i planowanie przestrzenne stref społecznie wykluczonych*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2011.